

ONA TILI TALIMIDA ANTONIMLAR VA ULARNING O'QITILISHI

Omonboyeva Sevinch

*TOSHDO'TAU Ona tili va adabiyoti
ta'limi fakulteti 3-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Davlat ta'lim standartlari va uzluksiz ta'lim tizimiga oid normativ-huquqiy hujjatlarga tayanilgan holda, ona tili ta'limida antonimlar tushunchasini o'rgatishning ilmiy-nazariy va metodik asoslari yoritiladi. Jumladan, maktab ta'limi dasturlarida antonimlar mavzusining o'rni, o'qitish bosqichlari va ularga qo'yiladigan didaktik talablar bayon etiladi. Shuningdek, antonimlarni o'qitish orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ifoda madaniyati va leksik tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada "Davlat tilini rivojlantirish" konsepsiyasi va ona tili o'qituvchisining kasbiy standartlariga ham urg'u berilgan.*

Kalit so'zlar: *antonim, qarama-qarshi ma'no, ona tili ta'limi, Ta'lim to'g'risidagi Qonun, Davlat ta'lim standarti, metodika, lug'aviy boylik, nutq madaniyati, tanqidiy fikrlash.*

Til – millat ruhining aksidir. Har bir jamiyatda ta'limning boshlanishi ona tilidan boshlanadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida o'quvchilarda ona tilini chuqur egallash, og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish, muloqotda to'g'ri va ravon ifoda topa olish ko'nikmasini shakllantirish ko'zda tutilgan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, antonimlarning ona tili ta'limidagi ahamiyati beqiyosdir. Qarama-qarshi ma'nodagi so'zlarni chuqur o'rganish orqali o'quvchilar tilning mazmun boyligini, obrazlilik va ifoda kuchini his etadilar, matnlarni chuqur tushunishga, mustaqil izohlashga o'rganadilar. Ayniqsa, zamonaviy ta'lim yondashuvlari – kompetensiyaviy, kommunikativ, faol-harakatli yondashuvlarda antonimlar bilan ishlash faol o'quv faoliyati sifatida e'tirof etiladi.

Tilshunoslikda antonimlar – ma'nosi bir-biriga teskari bo'lgan, qarama-qarshi hodisalarni ifodalovchi leksik birliklar sifatida qaraladi. Ular ikki yoki undan ortiq so'zning ma'no jihatdan ziddiyat asosidagi bog'lanishini bildiradi. A. A. Sodiqov, I. G'ofurov, M. Jo'rayev, S. Kadyrova kabi o'zbek tilshunoslari asarlarida antonimlarning o'ziga xos leksik-semantik mezonlari, stilistik vosita sifatida qo'llanishi, badiiy matnlarda vazifasi ilmiy asosda tadqiq qilingan. Aynan ushbu ilmiy yondashuvlar

umumiy o'rta ta'lim tizimida antonimlarni bosqichma-bosqich o'rgatish uslubi-yatini shakllantirishda asos bo'ladi.

2021-yilda tasdiqlangan umumiy o'rta ta'lim bo'yicha Davlat ta'lim standarti, shuningdek, 2020–2030-yillarga mo'ljallangan “O'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi”da tilshunoslik kompetensiyasini rivojlantirish, o'quvchilarda ona tili vositalarini chuqur tahlil qilish, mantiqiy fikrlashga asoslangan til materialini bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish asosiy vazifalardan biri etib belgilangani e'tiborga loyiqdir. Antonimlar bu jihatdan alohida semantik birlik sifatida nazarda tutiladi.

- **Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish:** antonim juftliklar orqali ziddiyatli holatlarni tahlil qilish, fikrga baho berish o'rgatiladi.

- **Nutq boyligini oshirish:** o'quvchilar sinonim, antonim, paronim kabi birliklarni farqlash orqali lug'aviy boylikni oshiradi.

- **Matnni chuqur tahlil qilish:** badiiy asarlarda antonimlar yordamida muallifning asosiy g'oyasi, obrazlar orasidagi ziddiyatlar, drammatizm yoritilishi tushuntiriladi.

- **Differensial yondashuv asosida topshiriqlar:** o'quvchilarning bilim darajasiga qarab antonimlar bilan ishlashga oid tahliliy, yaratuvchan, interfaol topshiriqlar taqdim etiladi.

O'quvchilarda faol tafakkurni shakllantirish uchun quyidagi metodlar foydalidir:

- **“Opposites Game” – interfaol o'yinlar;**
- **“Matndan antonimlarni toping”** – kontekst asosida tahlil;
- **“So'z juftliklaridan gap tuzing”** – ijodiy yondashuv;
- **“Hayotiy vaziyatga mos antonim tanlang”** – situatsion tahlil;
- **Digital platformalarda test va mashqlar** – masofaviy ta'lim sharoitida qo'llanadi.

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (2020-yilgi yangi tahriri) 4-moddasida sifatli ta'lim olish, shaxsiy rivojlanish uchun teng imkoniyatlar yaratish ta'minlanadi. Shuningdek, “O'zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomini mustahkamlash va rivojlantirish”ga doir Prezident farmonida (PF–5876, 2019-yil) ona tili o'qitish metodikasini yangilash, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish muhim deb qayd etilgan. Bu esa antonimlarning ham zamonaviy metodlar asosida o'qitilishini taqozo etadi.

Antonimlarni o'qitishda bosqichma-bosqichlik tamoyili. Bosqichma-bosqichlik tamoyili asosida antonimlarni o'rgatish jarayoni o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim va tajriba darajasiga mos tarzda tashkil qilinadi. Boshlang'ich sinflarda oddiy, kundalik hayotda qo'llaniladigan antonimlar (katta-kichik, uzoq-yaqin, yorug'-qorong'i) bilan tanishtiriladi. O'rta sinflarda kontekstual tahlil va antonimlar yordamida fikr ifodalash

ko'nikmalari shakllantiriladi. Yuqori sinflarda esa antonimlarning badiiy matnlardagi funksional roli, stilistik vazifasi, ekspressiv-estetik xususiyatlari o'rganiladi. Bu bosqichlar izchil va tizimli bo'lib, kompetensiyaviy yondashuvni ta'minlaydi².

Badiiy matnlarda antonimlarning roli. Adabiy tilni o'rgatishda badiiy matnlar asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ularda antonimlar muhim semantik vazifani bajaradi: obrazlar orasidagi ichki ziddiyatlarni yoritish, dramatik holatlarni kuchaytirish, muallifning bahosi va pozitsiyasini ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, Abdulla Qodiriy, Oybek, Pirmqul Qodirov kabi yozuvchilarning asarlarida "hayot – o'lim", "yorug'lik – zulmat", "erkinlik – qullik" kabi antonimik oppozitsiyalar asar g'oyasini ochishda asosiy vositadir. Bunday namunalar o'quvchilarga badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi.

Lug'aviy kompetensiyani rivojlantirishda antonimlarning o'rni. Leksik boylik – nutq madaniyatining tayanchi. Antonimlarni chuqur o'rganish o'quvchilarning

Qurbanov, E. A. Antonimlar va ularning tildagi o'rni. — Toshkent: O'zMU, 2017. — 150 b. lug'aviy kompetensiyasini kengaytiradi, semantik tafakkurni kuchaytiradi. O'quvchilar turli sohalarda ishlatiladigan antonimlarni (ilmiy uslubdagi, publitsistik, badiiy va kundalik nutqdagi) farqlab, ularning uslubiy rang-barangligini anglaydi. Bu esa til vositalaridan kontekstga muvofiq foydalanish malakasini shakllantiradi.

O'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishda antonimlar. Ziddiyatli tushunchalar asosida fikrlash – tanqidiy va mustaqil tafakkurning belgisidir. O'quvchilarga antonimlar asosida matndagi baholi munosabatni aniqlash, muallif pozitsiyasini tushunish, muqobil qarashlarni ilgari surish kabi topshiriqlar orqali mustaqil fikrlash ko'nikmasi shakllantiriladi. Bu o'quvchini faqat til vositalarini biluvchi emas, balki ularni ongli tahlil qiluvchi va amaliyotda qo'llay oluvchi shaxs sifatida tarbiyalaydi³.

Nazariy va amaliy mashg'ulotlar integratsiyasi. Nazariy bilimlar faqat amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashgandagina mukammal kompetensiyaga aylanishi mumkin. Masalan, antonimlarning turlari (gradatsion, komplementar, vektorli), stilistik qiymati, semantik zaminlari haqidagi nazariy ma'lumotlar asosida o'quvchilar mustaqil tarzda matnlardan antonimlarni izlab topadi, ularning vazifasini tahlil qiladi, o'zining nutqida faol qo'llaydi. Bu yondashuv "bilim – ko'nikma – malaka" zanjirining uzviyligini ta'minlaydi. Integrativ yondashuv: fanlararo bog'liqlik. Antonimlarni o'rganishda boshqa fanlar bilan integratsiyani yo'lga qo'yish ham samarali bo'ladi. Masalan, tarix fanida "urush – tinchlik", "erkinlik – mustamlaka" kabi tushunchalar tilshunoslikda o'rganilayotgan antonimlar bilan uyg'unlashtiriladi. Adabiyot fanida obrazlar orasidagi ziddiyatni tahlil qilish orqali antonimlarning estetik-falsafiy qirralari ochiladi. Bu esa tilni

boshqa fanlar bilan bog'laydigan, dunyoqarashi keng shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi⁴.

Metodik tavsiyalar va dars ishlanmalari namunalari. Pedagoglar uchun quyidagi metodik yondashuvlar tavsiya etiladi:

Hamidov, I. M. Ona tili ta'lim metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2018. — 210 b.

- Antropotsentrik yondashuv asosida o'quvchining nutqiy ehtiyojlaridan kelib chiqish;
- Kompetensiyaviy yondashuv asosida topshiriqlarni real hayotiy vaziyatlarga moslashtirish;
- Refleksiv metodlar asosida o'quvchilar o'z fikrini asoslashga undovchi mashqlar tuzish;
- Interfaol metodlardan foydalanish: rolli o'yinlar, klasterlar, aqliy hujum, "fikrlar xazinasini yig'ish" usuli va boshqalar.

Ayniqsa, har bir sinf darajasi uchun tavsiya etilgan dars ishlanmalari, mavzu rejalari, mashq turlari, tahlil metodikasi, baholash mezonlari asosida o'qituvchilarning faoliyati tizimlashtiriladi. Bu pedagogik amaliyotning sifatini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi⁵.

Xulosa qilib aytganda, ona tili ta'limida antonimlar – leksik-semantik tizimning muhim bo'g'ini sifatida o'quvchilarning nutqiy, tafakkuriy va mantiqiy salohiyatini rivojlantirishda alohida o'rin egallaydi. Ularning o'zaro ziddiyati asosida shakllanadigan semantik bog'lanishlar tilni chuqur tushunishga, muqobil fikrlashga va so'z boyligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar – kompetensiyaviy, integrativ, faol va interfaol metodlar orqali antonimlarni o'rgatish o'quvchilarning lisoniy kompetensiyasini mustahkamlash bilan birga, ularni mustaqil fikrlovchi, tanqidiy yondashuvga ega, faol kommunikativ shaxs sifatida shakllantiradi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim qonunchiligi, davlat ta'lim standartlari hamda til siyosatini rivojlantirishga doir hujjatlar asosida antonimlarni o'qitishga alohida e'tibor qaratilishi ushbu leksik birliklarni o'rganish va o'rgatishni ilmiy-uslubiy va ijtimoiy jihatdan dolzarb masalaga aylantirmoqda. Ayniqsa, badiiy adabiyot, og'zaki xalq ijodi, zamonaviy matnlar bilan ishlash orqali antonimlarning stilistik va ifodaviy imkoniyatlarini tahlil qilish – o'quvchilarning adabiy-estetik didini shakllantirishda ham muhim vositadir. Shunday qilib, antonimlarni ona tili ta'limi jarayoniga bosqichma-bosqich, ilmiy-

⁵. Saidov, J. M. Til ta'limida so'z boyligini rivojlantirish. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. — 200 b.

metodik asosda, zamonaviy texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar yordamida tatbiq etish orqali o'quvchilarda chuqur til bilimi, boy so'z boyligi, puxta nutq madaniyati hamda analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. Aripova, N. H. **O'zbek tili tilshunosligi.** — Toshkent: Fan, 2015. — 280 b.
2. Qurbanov, E. A. **Antonimlar va ularning tildagi o'rni.** — Toshkent: O'zMU, 2017. — 150 b.
3. Hamidov, I. M. **Ona tili ta'lim metodikasi.** — Toshkent: O'qituvchi, 2018. — 210 b.
4. Nazarov, A. T. **Tilshunoslikda leksik semantika.** — Toshkent: Sharq, 2016. — 180 b.
5. Saidov, J. M. **Til ta'limida so'z boyligini rivojlantirish.** — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. — 200 b.
6. Timofeev, V. V. **Russkiy yazyk: semantika i leksikologiya.** — Moskva: Vysshaya shkola, 2014. — 350 s.
7. Halliday, M. A. K. **An Introduction to Functional Grammar.** — London: Arnold, 1985. — 500 p.
8. Crystal, D. **The Cambridge Encyclopedia of Language.** — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 400 p.
9. UNESCO. **Teaching and Learning: Achieving Quality for All.** — Paris: UNESCO, 2014. — 130 p.